

ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ — ЛИЧНОСТ И ТВОРЧЕСТВО

Георги Цанев

На днешната младеж Пенчо Славейков е известен главно от ученическите читанки и христоматии. Но в нашето културно развитие имаше период, когато той владееше умовете на младите хора и изобщо на ония, които се интересуват от художествена литература. Аз помня години, когато ние, младите хора тогава, четяхме усърдно епическите песни на Славейков и цитирахме стихове от тях не само в любовните, но и в приятелските си писма. Пенчо Славейков учеше младите поколения — пък и не само тях — на твърдост пред негодите на живота, на преодоляване страданията, на възпитаване на волята за живот и подвиг.

В българската литература има много автори, чието творчество е противоречиво. Най-типичните и, бих казал, най-сложните случаи са Стоян Михайловски, Антон Страшимиров и Пенчо Славейков. Между тях особено труден е случаят с Пенчо Славейков, тъй като той не само не се бои от противоречията, но, напротив — поиска да направи от тях основна линия на своето развитие, особен вид творческа добродетел — признава ги и дори се гордее с тях. „Пътят му е противоречив — пише той за себе си в очерка „Иво Доля“, — защото „той търси и пробива сам път и пътина.“ И с това подчертава новаторския характер на своето творчество. „Образованите противоречат на другите, мъдрите — на себе си“ — цитира Славейков един афоризъм на Уайлд — и продължава своята характеристика: „Да, той е променлив и противоречив като вихър: отдясно, отляво, отгоре и долу — отдето му падне, оттам тласка и сили да събаря.“

Пенчо Славейков се развива под въздействието на противоречиви фактори. Той се оформява — мирогледно и литературно — творчески — през двете последни десетилетия на миналия век. Баща му, видният ратник от времето на Възраждането, Петко Славейков е упорит борец някога против фанариоти и чорбаджии, а след Освобождението — против консерваторите, против всички опити за създаване на реакционни положения в Конституцията, против диктатурата на Батенберг и Стамболов, против беззаконията на властниците през 80-те и началото на 90-те години. Младият Пенчо Славейков е свидетел на всичко това. Той се ражда и отрасва в борческа семейна среда, близко до народа. И понеже през младините си е свидетел на политически терор, на беззакония и на безскрупулно, хищническо трупане на богатства, той се прониква от отвращение към кариеризма и жаждата за пари, към филистерите. „Обществено-политическата атмосфера през тия две последни десетилетия на миналия век оказва такова силно въздействие на оформяващия се Славейков и го предизвиква към отпор дотолкова, че по едно време, току-що привдигнал се от тежка болест, той „нахълтва цял в политиката“ — по думите на Мара Белчева.

Болестта, за която поменавя Мара Белчева, е била наистина тежка и със сериозни последици. До края на живота си той ходил с бастун, трудно се движил

и с мъка пишел. Но Славейков, който още в младини се отличавал с твърда воля, преодолява физическите си страдания. Когато говори за своята болест, която нарича „тригодишна треска“, той подчертава, че тя го е привикнала да насочи погледа си навътре, в душата. „Неволята си е неволя — пише той на едно място за себе си — и няма на тоя божи свят човек без каква да е неволя, но тя не е вгорчивяла усмивката на устата ми, ни помрачила моя поглед. И аз често деля мегдан със самата веселост.“ Той си остава жизнерадостен, утвърдител на живота и на радостта в него. Нещо, за което има изобилни доказателства в поезията му.

За неговата изстрадана жизнерадост, за преодоляването на физическия недъг има заслуга и руската литература, която той чете твърде много още като ученик, особено през време на болестта си — запознава се с руските писатели реалисти и демократи. И това е първото дълбоко литературно влияние, което той изпитва — след въздействието на българската литература, разбира се. С творчеството на големите руски писатели той живее и по-късно, увлечението и възторга си от тях запазва до края на живота си. Продължава да се интересува и от останалите големи литератури — френската, английската, италианската. В ранните си години се запознава — по руски преводи — и с лириката на Хайне, когото обиква за цял живот. За трайната му любов към „бледния Хайнрих“ свидетелствува и фактът, че като студент в Лайпциг Славейков работел дисертация на тема „Хайне в руската литература“.

В Лайпциг, където отива през 1892 г. да учи философия и литература, той изпада под влиянието на немската индивидуалистическа философия и идеалистическа естетика. Интересно е твърдението му, че за „уяснението“ на своята задача като писател той дължи много на Гьоте, Хайне и Фолкелт. Но още по-интересно и по-важно е признанието му, подчертано изрично от него, че преди това е изпитал влиянието на големите руски писатели, на руските художници на словото. От тях той най-напред е възприел инстинктивно — принципа да дири човека и в звяра, принцип, който после като зрял творец съзнателно слага за основа на своите творения.

Трябва да отбележим нарочно и влиянието на народната песен, която авторът на „Епически песни“ изучава с голяма любов и увлечение и която смята за свой близък и постоянен учител. От нашите писатели върху него са влияли преди всичко Петко Славейков и Христо Ботев. Той изповядва, че обича „нашата дивна народна песен и всичко, що е откърмено от нея, например поезията на Ботйова“.

Като прибавим, че в Германия Славейков се запознава и с крайно индивидуалистическата философия на Ницше и се увлича от нея, ще стане ясно, че той се развива като поет под противоречивите влияния на немския индивидуализъм и естетически формализъм, от една страна, и на руската демократична и хуманистична литература, българската народна поезия и прогресивна литература, от друга. Тия влияния са се отразили по различен начин както на неговите обществени прояви, така и на художественото му дело.

Пенчо Славейков е противоречив както в художественото си творчество, така и в своя мироглед. В същност той е предизвиквал спорове и остри критики повече с възгледите си в своята публицистика — статиите по литературни, културни и обществено-политически въпроси. И тук противоречията са най-очевидни. Но както в художественото му дело, така и в публицистиката му сред противоречията се издигат високи вежи, които показват пътя на правилната му оценка. Изказванията му за обществено-политическия живот, за културните прояви и за литературата съдържат твърде много положения правилни, демократични — положения, които звучат в съгласие с нашето отношение към неговата съвременност, а някои дори в съгласие и с проблемите на нашата съвременност. С прогресивните си възгледи, отразени в голяма степен и в неговото художествено творчество, той е възлял върху широк кръг от нашата интелигенция.

За руския народ и за руската култура той има най-възвишена представа, а към руския монархизъм и неговия съюзник църквата се отнася с чувство на отвращение и силно негодувание. За Славейков руският народ е „най-дивният народ на света, с най-благородни чувства, с най-кротка душа, най-отвращаваща се от кръви... Велик народ.“ Същото отношение на любов има и към великите руски писатели Пушкин, Гогол, Толстой, които смята за изразители на неговата душевност. Славейков е схванал най-характерната черта на класическата руска литература — нейния дълбок хуманизъм „человечността, оная отзивчивост и съчувствие към радостите и страданията човешки, които — според Славейков — са присъщи на душата на славянина“. Той изтъква и подчертава „тази тъй свойствена на руския народ човечност към чуждото“ и нарича Тургенев, Достоевски и Толстой „апостоли на обществената съвест“. Но те са тръгнали по пътя, проправен от Пушкин. Пушкин е велик учител, свързан с ония художници на словото, които идат след него — Гогол, Тургенев, Достоевски, Толстой, Чехов, — свързан е с художествен мироглед, в който звучи „глас на социална съвест“. Пушкин — казва Славейков — е вешател на ония ценни и вечни елементи в духа на руския народ, „които в наши дни го поставят на първо място в борбите на световния културен живот“. Колко съвременен звучи това днес!

Хуманизмът, демократизмът, реализмът на великата руска литература — ето какво увлича Славейкова. Ето с какво смята той, че са действували и действуват руските писатели у нас — и в литературата, и в живота. А днес бихме казали това за съветските писатели. „Русия — твърди в една своя реч Славейков — ни освободи политически. Това и децата знаят. Но Русия ни освободи и ума; неи преди всичко дължим и оная малка култура, която ние за сега имаме и която е най-хубавият залог за културата на духа в нашия по-нататъшен живот и развитие.“ А в една от статиите му четем: „Това са русите, под изключителното и благодатно влияние на които се развива днешната наша култура.“ От велики прогресивни писатели като Гьоте и Хайне, но най-вече и преди всичко от руската литература той е научил принципите на реализма, които често развива в своите статии. Под различни форми Славейков дава израз на реалистическата теория, че „животът е, който дава живот на поезията“. Провъзгласява за „начало на началата“ в изкуството: „служене на правдата в живота“. Много пъти в писанията си той поддържа гледището, че изкуството изобразява характерното, типичното, онова, което иде от живота и изразява неговите закономерности. В стихотворението му „Златен дъжд“ („Блянове“, 1898) четем правилната мисъл:

Че лула тютюн не струва темата из книга взета,
че в живота само има туй, що трябва на поета.

Основни творчески принципи за него са да черпи материал за творчество от живота, но да не рисува неговата повърхност, суетата на деня, празните боричкания, а онова, което има трайна стойност за човека, за обществото, за човечеството. Да се издигне до вечните проблеми.

Идейно-емоционалната същност на най-представителните му произведения е хуманизмът — хуманизъм „не на умът, а на сърцето рожба“, както се изразява той. Тоя хуманизъм става присъщ изобщо на Славейков — и като човек, и като поет. И това е една вътрешна сила у него, която не позволява на нищешанското влияние да го завладее изцяло.

Особено впечатление прави фактът, че Славейков превежда произведения на поети реалисти и прогресивни, дори революционери като Петьофи, за когото пише и възторжена статия. В своите статии извънредно често той поддържа принципите на едно реалистично и прогресивно изкуство. Признава типични критическо-реалистични произведения като „Ратай“ от Влайков, „Бай Ганьо“

от Алеко Константинов, „На нивата“ от Антон Страшимиров и др. При това основният смисъл на всички негови критически статии — дори и когато са най-субективни — е стремеж към по-съвършена художествена форма, борба за по-висока естетическа култура. Те са израз и на неговите схващания за развитието на българската литература. Борбата на Пенчо Славейков против Вазов например — неосвободена от крайности и лична страст — има и принципен характер. Художественото мислене на двамата поети беше различно. Вазов мислеше още с художествените категории на възрожденската епоха, при което в центъра е народът и всичко е свързано с него. Пенчо Славейков — за когото народният живот и народът също така са обект на художествено изображение — слага особен акцент върху личния вътрешен свят на своите герои: търси в тях човешкото, нравствената същност, духовните копнежи. Това специален интерес към психологичното и етичното у българина и у човека изобщо е новото, което внася Пенчо Славейков в българската литература. Той намери нов поетичен език и в лирико-епичната форма на поемата ни остави творби, които се отличават решително от произведенията на Вазов. Реализмът у Славейков придоби по-особен характер — редуван е от романтични моменти. Авторът на „Епически песни“ и „На Острова на блажените“ се стреми да съедини националното с общочовешките хуманистични идеи. Друг е у него естетическият идеал. Това, разбира се, не подценява Вазова — тук имаме просто два типа творци, които представляват два момента от развитието на българската литература — моменти, които не си противоречат, а се допълват и в същото време са продължение един на друг — всеки със свой особен принос от естетически ценности.

* * *

В периода от началото на XX в. до края на Първата световна война и дори няколко години след нея като представител на нови тенденции в българската литература Пенчо Славейков беше изместил името на Вазов в съзнанието на голяма част от българската интелигенция. Той насочи художническото си внимание към нови страни на човешкото битие. Като изразява вътрешния живот на човека и изтъква общочовешкото у българина, Славейков призовава към духовно усъвършенстване на отделната личност и приобщаването ѝ към европейската култура.

Проникнат от патоса на културен строител от висок, европейски мащаб, Пенчо Славейков се отнасяше с язвителен сарказъм към филистерите, към байганьовщината и към всичко онова, което стоеше клекнало пред портите на културата. И тъкмо с това си критично отношение той се харесваше и влияеше на българската демократична интелигенция, потисната от капиталистическата действителност. Нещо повече — и това знам от личен опит, — под влиянието на Славейков беше голяма част и от оная интелигенция, която изповядваше идеите на социализма. Нейни настолни книги бяха „Епически песни“ и „На Острова на блажените“.

Особено въздействие имаше той върху младите, начеващи своята литературна дейност през първото десетилетие на XX в. поети. На тях Пенчо Славейков им е импонирал и като поет, и като авторитетен мислител със своите естетически възгледи и с огромната си литературна и общокултурна ерудиция. Мнозина дори той е извиквал възхищение не толкова с поезията си, колкото с онова покоряващо величие, което е излъчвала неговата личност, с резкия, остроумния образен стил на своята проза в книгата „На Острова на блажените“ и с категоричния тон, с интересните мисли в литературно-критическите си статии и в очерците си по общокултурни въпроси — въпреки твърде субективния характер на някои оценки и мнения в тях.

Всички, които са го познавали отблизо, които са се срещали и са разговаряли с него, изтъкват обаянието на неговата личност — „фокус на светлина, около която кръжеше всичко“, както се изразява Мара Белчева в своите „Бегли спомени“. Убеден дълбоко, че човекът — това са неговата мисъл и слово, неговите дела, неговият дух, Славейков се е отнасял твърде небрежно към своята външност: дреха понякога излиняла, нелегнала добре на тялото му, едната обувка протъркана отдолу, брада „кой знай откога не виждала ножица“. За него била създадена легенда, че е саможив и груб. Мара Белчева, неговата другарка неразделна, твърди обаче, че той, напротив, бил много общителен, но избирал хората, с които общувал, „по усет“. Не можел да понася бездарниците, посредствените, подлещите. Талантливите подкрепял, но бил твърде строг към тях: изисквал да има у тях хармония между думи и дела. В разговорите с хората, когато е трябвало да каже истината за нещо и за някого — а той винаги е изказвал направо своето мнение, — е бил безцеремонен, дори груб. С литературните си знания, с искреността и дълбочината на своята мисъл, със смелите си, оригинални присъди и остроумни бележки той е приковавал вниманието на събеседниците си, увличал ги е до захлас. Сръбският поет Йован Дучич е признавал, че предпочита да гледа (по-точно: да слуша) Пенчо в присъствието и на най-красивите жени. А хърватският драматург Иво Войнович твърди, че познавал много видни мъже, но като неговата интересна личност никъде не срещнал.

Авторът на „Епически песни“ посещавал редовно в следобедните часове кафене „България“. Около неговата маса седяли обикновено Петко Тодоров, Пейо Яворов, Сава Огнянов и Андрей Протич. Петър Нейков, който седал също на неговата маса, разказва, че там го привличали „предимно монолозите на поета, които никой не смееше да прекъсва“. „Пенчовото слово, бавно, натъртено, винаги документирано, илюстрирано с ярки краски, носеше печат на особена духовна авторитетност. Поетът никога не беше празнословен, забиваше гвоздеа там, дето трябва.“

Пенчо Славейков се смяташе за нищезаенец, но неговият индивидуализъм не се покрива с човеконенавистния индивидуализъм на немския философ, поклонник на свръхчовека. Славейковият индивидуализъм е смекчен от хуманизма и облагоденен от майта на българския демократизъм, от демократизма на бащата-възрожденец и най-често означава стремеж да се разграничи творецът от безпринципните боричкания на дребнавите политици, от безличието на тъпата и непросветена тълпа, водена от демагози; означава недоволство и страдание от обществената и морална поквара; означава „омраза към дребнавото“; означава най-после повишено самочувствие за човешко достойнство, от една страна, и готовност за борба в името на човешкото у човека, от друга. Затова, макар и да мисли, че мястото на художника не е в обществените борби по стъгдите, Славейков излиза, когато стане нужда, от своето уединение да се бори с реакционното в живота. Имам пред вид борбата му против реакционния славянски събор през 1910 г. Независим дух, той дори засяга с някои свои писания представители на църквата, с които е имал известни неприятности.

Предимно интелектуална личност, склонен към философски размисли, Славейков не един път в стиховете си дава израз на своето разбиране на проблемите за ролята на художника, за мисията и същността на изкуството, за образа на общественния водач и отношението към народа, за смъртта и безсмъртието, за битието изобщо, за идеала и пр.

Когато се завръща от Германия и влиза в редакцията на сп. „Мисъл“, той става веднага център на групата около списанието, налага се като признат авторитет, чито схващания за изкуството стават меродавни. Към средата на първото десетилетие на XX в. той е вече централна личност в литературния живот у нас — макар да се водят спорове около неговото творчество и някои да го от-

ричат като поет. За мнозина и най-напред за хората около „Мисъл“ той е pontifex maximus (главен жрец) в храма на българската литература. Сам той има ясно съзнание и, бих казал, повишено самочувствие за своята роля и място в българската литература. Живее с идеята да насочва нейното развитие по своите разбирания. Като Вазов успешно насочваше развитието ѝ през 80-те години.

Но макар да подценява създаденото от другите и да надценява своето творчество, не може да не видим от цялото му художествено дело и публицистика, че той има чувство за голямата нравствена и обществена отговорност на писателя. И още: не можем да не оценим неговия стремеж да издигне — чрез вечните проблеми, които си поставя за разрешение като поет с високи естетически изисквания — българската литература на световно равнище.

* * *

Макар да настоява в по-късните си изказвания, че работата на поета не е да се меси в обществено-политическия живот, Славейков изобличава често тъмните страни на буржоазната обществена действителност и като гражданин, и като поет. В ранното му творчество дори това е характерна негова особеност, ярко проявена след първата му книга.

Пенчо Славейков започва литературната си дейност още през 80-те години и в 1888 г. издава първата си сбирка — „Момини сълзи“, лирически любовни стихове в хайневски дух. По-късно той се отрича от тая си сбирка с младежки наивни песни. И веднага след тия стихове се увлича в обществения живот. Свидетел на политическите издевателства и на грабежите, видял истинския образ на буржоазията в момента на нейното оформяване, когато с всички средства се трупат богатства, Славейков, възпитан в честност и демократически традиции, изразява не един път своите възмущения против потисничеството, демагогията, търговския морал. В неговото ранно творчество е отразена обществено-политическата атмосфера през 80-те и 90-те години, времето на Стамболов — „главнореза Стефа“, — както Славейков го нарича. Заедно с цялата напредничава интелигенция той взема участие в борбите против тираническия режим на Стамболов. По това време и през реакционното управление на народняците той написва много стихотворения с обществен характер. В някои дори са изобличени твърде подчертано известни страни от обществено-политическата действителност. Такива са обнародваните през 1893 г. стихотворения, наречени „Шарки“ (т. е. песни), които уж превел от персийския поет Ферхад Медхахи — мистификация, каквато често се практикува от него. В тия песни много често изобличението е насочено против монархическия институт. Славейков показва пропастта, която разделя народ и цар, описва тираническите похвати, с които царете потискат народните маси (например стихотворението „Цар Давид“).

От общата отрицателна характеристика на царете той минава открито и конкретно към българската действителност (стихотворението „Крум ясновиден“). Особено изобличително за демагозите властници е стихотворението „Марий и Сула“. Във всички тия стихотворения Пенчо Славейков е критически реалист.

След 1892 г. — когато отива да учи в Германия — художествените интереси на Славейков завиват в нова насока, която е очевидна в лирико-епическите поеми „Фрина“, „Cis moll“, „Ралица“ и др. Него го вълнуват философски проблеми и общочовешки идеи. Тия именно произведения — излезли изпод перото му от началото на 90-те години до края на живота му — очертават истинския творчески облик на Пенчо Славейков. Те са събрани в книгите: „Сън за щастие“ (1907), „Епически песни“ (1907), „На Острова на блажените“ (1910) и „Кървава песен“ (1911—1913).

Името на Пенчо Славейков носят много лирически песни, които изразяват искрени, сърдечни чувства. Неговата поезия има съзерцателен характер. Основен тон на стихосбирката „Сън за щастие“ дават любовните песни — те са най-много и разнообразни по мотиви. Някои от тях правят впечатление със своята крайна простота и задълбеност. Простотата на изрази, характерът на художествените сравнения, икономичността на средствата — всичко свидетелства, че Пенчо Славейков в своите любовни песни се е учил от народната любовна лирика. Естествено и с истински жив трепет на сърцето е предадено любовното чувство и в някои стихотворения, поместени в „На Острова на блажените“ („Скерцо“, „Под липата“).

Най-хубава като художествено постижение, най-представителна за Пенчо Славейков като художник на словото е книгата „Епически песни“. В нея се намират ония творби, в които най-вече са образно възпелени неговите естетически принципи, идеите му за задачите на поезията. В „Епически песни“ Славейков проявява основния си стремеж като художник на словото — да съедини националното с общочовешкото. Тук едни от героите на неговите произведения са взети от българска среда, а други са заети от световната културна история. Събитията имат предимно трагичен характер. Но това не означава песимизъм. Напротив, в трагичната атмосфера проникват лъчите на привързаност към живота и на вяра в бъдещето, утвърждава се светлата основа на света.

Между поемите на философска тема изпъкват най-вече „Cis moll“ и „Сърце на сърцата“. „Cis moll“ съдържа нещо от съкровени мисли и преживявания на Славейков. Героят на тая поема — Бетховен — оглушава, но след кратък момент на криза разбира, че да търсиш покой в смъртта е малодушие, и намира сили да живее и твори. Такава е съдбата и на Славейков, в творчеството на когото страданието не убива волята за живот. Нещо повече, то калява неговата воля, неговия дух.

Каляването на духа за отстояване на своите висши копнежи, укрепването на волята за подвиг в името на идеала са чести мотиви в творчеството на Пенчо Славейков. Нуждата от идеал се е подчертавала упорито още у Вазов, изтъква я и Алеко Константинов, но и у двамата този идеал е конкретен — без да се откъсва от нравственото съзнание, той е предимно граждански, обществен, свързан с националните възделения на българския народ. У Пенчо Славейков съотношенията са по-други — без да откъсва идеала от националното, той слага ударение на нравственото, етичното и го свързва изобщо с общочовешките идеи за духовно издигане, като изхожда от положението, че в общочовешкото се включва и българското.

Най-ясен и силен израз е получила властната жажда за идеал в поемата „Сърце на сърцата“, герой на която е големият английски поет Шели. Романтик, мечтател за общочовешко братство, критически настроен към буржоазното общество, Шели е изгонен в чужбина от английската реакция. Нравствената чистота на този поет, идеализмът и хуманизмът му са привлекли вниманието на Славейков, който го пресъздава с любов и вдъхновение. Тук Шели въодушевен говори:

... На дните в безконечен ход
едно, едно ще се повтори пак —
към светлина възвишения копнеж,
към висшето стремления чисти
и гордий властен жад за идеал!
Ще се повтори онова, което,
в световните промени непроменно,
е будило в човека човека
и смисъл му е давало в живота.

„Пустиня е сърце без идеал“ — казва по-нататък Шели.

Ето тия — и други като тях — прогресивни тенденции в поезията на Пенчо Славейков ни увличаха някога, в нашите млади години.

В поемата „Сърце на сърцата“ най-вече авторът излага явно свои идеи и чувства. В образа на героя са изпълнени душевни черти, които са присъщи и на неговия създател, а свойствени и на българина изобщо. Тук се повтаря любовната му мисъл за човека в човека, т. е. за Човека с главна буква, както се изразяваме днес. Тук са неговият оптимизъм и жизнерадостта му, тук е възгледът му за вечните стремления към светлина и по-висши форми на живота. Тук е цялата Пенчо Славейкова философия на живота и делото.

Както сам заявява на много места, Пенчо Славейков се учи от народната песен. Но той не само се учи от нея, а и заема образи и мотиви. Народните умотворения за него са една действителност, от която той нашироко черпи материал за собствено творчество, убеден, че по тоя начин ще разкрие известни национални черти на българина и ще изпълни общочовешки идеи. Някъде новото произведение е много близко до народната песен или приказка или включва елементи от няколко народни произведения. Запазвайки образните средства на народната песен, неговите творби имат съвременно стихосложение, с рима, но винаги с цезура. Такива са „Чума̀ви“, „Неразделни“, „Луд гидия“, „Късмет“ и др., в които са отразени чувства на хората от народа, черти от техния бит, мировъзрение и психология. Между тях особено вълнуваща е баладата „Неразделни“ — една дълбоко сърдечна драма, израз на схващането на народа за правото на сърцето да обича по свой избор, прослава на върната любов, художествено изпълнение на идеята, че „за сърцата, що се любят, и смъртта не е раздяла“. Тя и досега е много популярна като песен.

Особен случай в творчеството на Славейков представя „Коледари“ — един нов жанр лирико-епическа поема, със своеобразна структура, наподобяваща драматично произведение. В „Коледари“ са отразени желанията, мечтите, идеалите на някогашното българско патриархално семейство. По отразената психология близка до нея е поемата „Епиталамии“ (сватбени песни). Понякога от народните умотворения Славейков заема поетично градиво, за да го преработи за израз на съкровени, интимни свои схващания и копнежи — показан документ за което е „Псалом на поета“.

От поемите, чийто материал е взет от народния живот, най-значителни са „Ралица“ и „Бойко“. В първата се разкрива красивият физически и нравствено образ на Ралица, носителка на високите добродетели на българската жена: вярна на любовта си и след смъртта на своя съпруг, упорита, издръжлива в борбата с жизнените беди и несгоди, запазила въпреки тежкия живот своята душевна чистота и жизнерадост. И в тая жизнерадост, в тая привързаност към живота, в утехата, която Ралица намира в детето, е оптимистичният характер на поемата въпреки трагичните събития. В образа на Ралица най-убедително са изпълнени характерни национални черти не само на българската жена, а и на българина изобщо.

По-богата откъм съдържание и по-сложна психологически е поемата „Бойко“. В нея особено подчертано Славейков е изпълнил наученото от руските писатели — да търси човешкото и у оня, който е изгубил своя нравствен образ. Тая хуманистична традиция — да се търси човешкото у човека — по-късно продължи Йордан Йовков.

„На Острова на блажените“ е най-интересната и най-крупна мистификация на Пенчо Славейков — един жанр, от който той направи за себе си традиция. Една трета от книгата обхваща есенистична проза, основното в която се състои от автопрофили, последвани от лирически стихотворения и лирико-епически поеми, които представят различни тенденции и мотиви от творчеството на автора.

Получава се една своеобразна енциклопедия, в която може да се намери всичко за Пенчо Славейков като човек и като художник на словото — за неговия живот и дейност, за творчеството му, представено с всички свойствени нему жанрове, за неговите възгледи, симпатии и омрази, за отношението му към най-различни въпроси от литературния, общокултурния и дори обществено-политическия живот.

Значително място в „На Острова на блажените“ заемат стихотворенията с интелектуален характер, които разкриват философски възгледи за смисъла на човешкото битие, както и творби, които представят поетично възплъщение на дълбоки душевни състояния и размисли на поета за своята собствена участ и за мисията си в живота и в изкуството.

Пенчо Славейков имаше траен интерес към живота и борбите на нашия народ. Плод на този интерес са произведенията, в които се представят моменти от времето на нашите национално-революционни борби: „Самоубиец“, „Сто и двадесет души“, „Харамии“ и др. Едно от най-хубавите стихотворения на революционна тема и едно от най-художествените произведения на Славейков е безспорно „Поет“, в което герой е известният Бачо Киро. Революционерът тук говори със своя специфичен поетически език.

Най-крупното произведение на Славейков, посветено на националноосвободителното движение, е недовършената поема „Кървава песен“. Неин обект е Априлското въстание против османското робство от 1876 г. Като цяло, като национална епопея тя има редица слабости, но много страници и големи части от нея представят — като художествена реализация — високи върхове както в творчеството на поета, така и в българската литература изобщо. До края на живота си Славейков работи върху нея, нанася поправки и подобрява стиха. В стила на Омир и в духа на юнашкия епос авторът иска да издържи описанията си в героично-епичен тон.

В своята поема Славейков преодоля отрицателното си отношение към делото на нашите национални революционери — той приема народното въстание като положително явление в нашата история, утвърждава революционните борби на нашия народ. Двамата централни герои в „Кървава песен“ са представители на две противоположни тенденции: Младен — на демокрацията, Войводата — на индивидуализма и единоначалието. Техни прототипове са: Панайот Волов — на Младен, и Георги Бенковски — на Войводата.

„Жрец и воин на живота, ту благ, ту огнено жесток“ — както го нарече Димчо Дебелянов, — Пенчо Славейков остави трайна дия в нашето културно развитие. С борбата си против байганьовщината, невежеството, пошлостта той разчистваше пътя на нашата национална култура. Той мразеше всичко прасташко, всичко филистерско. Презираше парвенютата. Бичуваше малокултурността на българската буржоазия, в света на която „човек се задушаваше“. Той се бореше за литература със значително етично и философско съдържание и висока художествена форма — литература, която решава общочовешки хуманитарни проблеми.

Неговото художествено дело, вдъхновено от хуманизъм, проникнато от жажда по идеал и от копнеж по светлина, богато с нравствено-естетически ценности, му отрежда едно от най-челните места в българския пантеон. С борбата си против отживялото и реакционното, с патриотичния си възторг от родната земя Пенчо Славейков днес ни става особено близък. Близък ни е той и с вярата си, че пред живота у нас „ще се разтворят широки хоризонти“. С тая вяра той изразява като един от предвестниците на нашето време.